

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษา อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำอิง วัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ และศึกษาวิเคราะห์ปัญหาอุปสรรคของการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำอิง เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยใช้หลายวิธีผสมผสานกันคือศึกษาจากเอกสาร สิ่งตีพิมพ์ การสัมภาษณ์ การสนทนา การสังเกต และการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนและนำข้อมูลมาจำแนกเป็นหมวดหมู่วิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ความน่าเชื่อถือโดยการนำข้อมูลมาตรวจสอบความสมบูรณ์และหาข้อสรุปตามวัตถุประสงค์ ได้ผลการศึกษาดังนี้

ลักษณะทั่วไปของชุมชนบ้านแม่นาเรือ

ชุมชนบ้านแม่นาเรือเป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีพื้นที่ป่าต้นน้ำที่ไหลลงสู่กว๊านพะเยา เป็นชุมชนที่ได้ก่อตั้งขึ้นมาสี่ร้อยกว่าปีแต่เดิมเป็นจุดรวมผู้คนที่มาจากลำปางและจากเชียงใหม่มาค้าขายบ้าง อพยพมาบ้าง ต่อมาได้จัดตั้งขึ้นเป็นตำบลแม่นาเรือ ปัจจุบันมีอาณาเขตพื้นที่ทั้งหมดจำนวน 73,231.25 ไร่หรือ 117.17 ตารางกิโลเมตรแบ่งการปกครองเป็น 17 หมู่บ้าน มีครัวเรือนทั้งหมด 2,980 ครัวเรือน ครัวเรือนเกษตรกร 1,996 ครัวเรือน มีประชากรทั้งหมด 9,481 คน เป็นชาย 4,707 คน เป็นหญิง 4,774 คน เนื่องจากมีพื้นที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การปลูกพืช ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร มีพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมด 15,714 ไร่เศษธุรกิจที่สำคัญก็คือ ข้าว พืชผัก พืชไร่ และไม้ผล

การเปลี่ยนแปลงชุมชน

ในปี พ.ศ. 2516-2518 ได้มีการสัมปทานป่าไม้ในเขตพื้นที่ป่าดอยหลวง ทำให้ป่าไม้ซึ่งเป็นเขตป่าต้นน้ำของกว๊านพะเยาลดลงอย่างรวดเร็วเพราะนอกจากจะได้รับอนุญาตให้สัมปทานทำไม้ แล้วชาวบ้านในหมู่บ้านบางส่วนมีอาชีพรับจ้างตัดไม้ ได้ลักลอบเลื่อยไม้เพื่อขายให้นายทุนนำไปแปรรูป

ในปี พ.ศ. 2535-2536 ได้เกิดวิกฤตภัยแล้งทั่วไปในจังหวัดพะเยา เกษตรกรทำนาได้เพียง 30% ของพื้นที่ แต่ชุมชนแม่น้ำเรื่อที่ยังมีการรักษาป่าไว้ก็ยังมีน้ำกินและใช้ในการเกษตร จุดนี้เองที่ทำให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักและเห็นความสำคัญของการรักษาป่าต้นน้ำ ซึ่งตรงกับการศึกษาของ กิ่งกร นรินทรกุล ณ อยุธยา (2536) ที่กล่าวถึงการฟื้นฟูป่าต้นน้ำในชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือตอนบนว่า จากการที่ชุมชนหลายหมู่บ้านหันมาทบทวนปัญหาสาเหตุที่เกิดความแห้งแล้งและพบว่าตนเองก็เป็นส่วนหนึ่งของปัญหา จึงได้พยายามจัดตั้งกลุ่มมีการกำหนดกฎระเบียบในการรักษาป่าต้นน้ำ ไม่ให้เข้าไปเข้าไปรบกวนปล่อยให้ป่าฟื้นคืนสภาพดั้งเดิม

การฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำโดยภูมิปัญญาท้องถิ่น

ชุมชนได้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือความรู้ของชาวบ้านที่ได้สั่งสมมาจากประสบการณ์ของชีวิตที่ถ่ายทอดมาเป็นวัฒนธรรมมาดำเนินการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำในลักษณะที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมโดยที่ชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องผีป่า ผีขุนน้ำและผีบรรพบุรุษหรือผีปู่ย่า เป็นความเชื่อแบบชาวบ้านที่ลูกหลานรับไว้สืบทอดกันมาช้านาน โดยในครัวเรือนจะแสดงความเคารพบูชาผีในบ้าน ทุกครัวเรือนจะมีหิ้งบูชาผีปู่ย่าหรือวิญญาณบรรพบุรุษที่เสียชีวิตไปแล้วยังคงวนเวียนให้การช่วยเหลือคุ้มครองลูกหลานให้ปลอดภัย ในป่าก็เหมือนกัน ชาวบ้านมีความเชื่อว่ามีผีปกปักรักษา ตลอดจนในน้ำก็มีผีขุนน้ำคอยปกปักรักษา ทำให้เป็นข้อจำกัดขอบเขตการใช้ทรัพยากรอย่างอ่อนน้อม ยำเกรงถึงบุญคุณของป่า จึงเป็นเหมือนมาตรการที่สำคัญในการจำกัดการใช้ทรัพยากร ไม่ให้ฟุ่มเฟือยเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดขึ้น เพื่อให้จัดระเบียบการใช้ทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน

ความเชื่ออีกลักษณะหนึ่งก็คือลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นการแสดงพิธีกรรมต่างๆ ในการรักษาป่าต้นน้ำที่ได้ ยึดถือ ปฏิบัติ ถ่ายทอดสืบทอดกันมา เช่น พิธีการเลี้ยงผีขุนน้ำ โดยการที่คนในชุมชนร่วมกันจัดพิธีขึ้นในช่วงขึ้น 3 ค่ำ เดือน 9 (เหนือ) จัดทำ ช้างเผือก พญานาค นก ปลา และอาหารคาวหวานเพื่อนำไปถวายให้แก่พระยาหลวงหรือผีขุนน้ำที่ชาวบ้านนับถือโดยมีความเชื่อว่าจะช่วยบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ปล่อยนก ปล่อยปลา ก็จะให้น้ำมีความอุดมสมบูรณ์และปล่อยพญานาคเพื่อให้ดูแลรักษาแม่น้ำไม่ให้แห้ง อีกวิธีหนึ่งก็คือการเลี้ยงผีฝ่าย ในสมัยก่อนชาวบ้านจะร่วมแรงพร้อมใจกันขุดลอกลำเหมืองและซ่อมแซมฝายและมีความเชื่อว่าฝายทุกฝายมีผีคอยดูแลรักษาอยู่ ในวันแรม 2 ค่ำ เดือน 9 ชาวบ้านที่ร่วมฝายเดียวกันจะจัดเตรียมขันข้าว มีอาหารคาว หวาน เหล้า 1 ขวด ไก่ 2 ตัว พร้อมเครื่องเช่น ไห้ว และจะให้พ่ออาจารย์ (ผู้ที่ผ่านการบวชพระมาแล้ว) ทำพิธีบริเวณฝายเพื่อบอกผีฝ่ายให้มารับเครื่องเช่น ไห้ว เชื่อว่าหากเลี้ยงผีฝ่ายแล้วจะทำให้ น้ำท่าอุดมสมบูรณ์ ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล มีน้ำ พอกินพอใช้ และจะช่วยคุ้มครองให้อยู่สุขสบายไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ และอีกวิธีหนึ่งก็คือการบวชป่า ภูมิปัญญาในรูปของการประยุกต์

ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาใช้ในการดูแลรักษาป่า โดยก่อนจะบวชป่าต้องให้ชาวบ้านไปสำรวจป่าก่อน ซึ่งก็หมายถึงการตรวจป่าของชาวบ้าน คัดเลือกต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่เป็นตัวแทนของต้นไม้ที่อยู่รอบๆ และเตรียมเครื่องบวชป่ามีผ้าเหลือง ค้ายสายสิญจน์ บาตรน้ำมนต์และเตรียมเครื่องสักการะเจ้าป่าเจ้าเขา จากนั้นให้ตั้งศาลเพียงตาเพื่อให้รุกข์เทวดาอยู่คุ้มครองต้นไม้ทำการประกอบพิธี และสุดท้ายพระสงฆ์ร่วมกับชาวบ้านนำผ้าเหลืองที่เตรียมไว้มาห่มให้กับต้นไม้ ผลการดำเนินการบวชป่าเพื่อเป็นการประยุกต์พิธีทางศาสนาเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่นับถือพระสงฆ์และเกรงกลัวอำนาจที่มองไม่เห็น ถือว่าต้นไม้ที่ผ่านการบวชแล้วมีเทวดาเฝ้าป่าคุ้มครองอยู่ หากใครมาตัดก็จะทำให้มีอันเป็นไป

ปัญหาและอุปสรรคในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ

ในตำบลแม่่นาเรือพบว่า ปัญหาและอุปสรรคในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำส่วนใหญ่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยที่มีการติดต่อกับสังคมภายนอกมากขึ้น คนหนุ่มคนสาวที่ไปศึกษาต่อนอกชุมชนและบางส่วนไปทำงานต่างจังหวัดทำให้ขาดการมีส่วนร่วมในสืบทอดพิธีกรรมต่างๆ ของชุมชน นอกจากนี้ในระบบการผลิตด้านการเกษตรได้เปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อบริโภคมาเป็นผลิตเพื่อการค้าเพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้น โดยลดพื้นที่ทำนามาเพิ่มผลิตพืชผักมากขึ้นเพราะสามารถผลิตได้ตลอดปี ทำให้เกิดการแย่งชิงใช้ทรัพยากร โดยขยายพื้นที่ผลิต การใช้น้ำเพื่อเพาะปลูกโดยเฉพาะในฤดูแล้ง และการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย ตลอดจนการใช้เครื่องทุ่นแรงในการผลิต ทำให้การช่วยเหลือกันในการผลิตโดยการเอามือเอาร่างเหมือนในสมัยก่อนค่อยๆ หายไป

ปัจจุบันความเชื่อและการสืบทอดพิธีกรรมต่างๆ ได้มีความสำคัญลดน้อยลงเนื่องจากวิถีชีวิตของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปและจากการติดต่อกับสังคมภายนอกมากขึ้น การยอมรับวิทยาการเทคโนโลยีสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงชุมชนจากชนบทมาเป็นชุมชนเมืองทำให้การมีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นลดน้อยลง

5.2 อภิปรายผลการศึกษา

จากการศึกษาเรื่อง “ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการป่าต้นน้ำ” นั้น สามารถอภิปรายผลการศึกษาได้ดังต่อไปนี้

ชาวบ้านในตำบลแม่่นาเรือมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดย การใช้รูปแบบของจารีต หรือแบบอย่าง แนวทางในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ที่ได้ถือปฏิบัติปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณี ส่วนใหญ่ไม่มีการเขียนไว้เป็นลายลักษณ์

อักษร ต่อมาเมื่อมีคนมากขึ้น จึงมีการพัฒนามาเป็นกฎระเบียบ ข้อปฏิบัติซึ่งกลายเป็น กฎเกณฑ์ ของชุมชน โดยอาจเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรด้วย และการใช้ภูมิปัญญาของท้องถิ่นในการ ฟันฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำในชุมชนของตนเองในรูปของพิธีกรรม เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ การเลี้ยง ผีฝาย และการบวชป่า

การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปของความเชื่อ พิธีกรรมหรือลักษณะทางรูปธรรมของ มนุษย์เนื่องมาจากความเชื่อของมนุษย์เมื่อไม่สามารถอธิบายในบางสิ่งได้ก็จะอ้างสิ่งที่มีอำนาจ เหนือธรรมชาติจึงปรากฏเป็นความเชื่อในเรื่องผีป่า ผีน้ำ ผีบรรพบุรุษฯ ซึ่งมีลักษณะทาง นามธรรม มีการแสดงออกเป็นรูปธรรมในทางพิธีกรรมต่าง ๆ ดังนั้นการฟันฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ โดยภูมิปัญญาท้องถิ่นของตำบลแม่ณาเรือจึงตรงกับแนวคิดของ เสรี พงศ์พิศ (2536) ที่กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมี 2 ลักษณะคือลักษณะที่เป็นนามธรรมและลักษณะที่เป็นรูปธรรม

ชาวบ้านในตำบลแม่ณาเรือมีวิถีชีวิตไม่แตกต่างจากชาวบ้านในชนบททั่วไปที่มีอยู่ใน จังหวัดพะเยา และจังหวัดอื่นๆ หรือภูมิภาคอื่นๆ ที่เติบโตขึ้นมาท่ามกลางความอุดมสมบูรณ์ของ ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ชาวบ้านมีความผูกพันกับธรรมชาติ จนเกิดประสบการณ์ในการเรียนรู้ ที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ในการรู้จักวิธีการใช้ประโยชน์ สามารถจัดการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพ เพราะสิ่งเหล่านี้คือรากฐานของการดำรงชีวิตและ การใช้ภูมิปัญญาที่มีอยู่เพื่อปรับตัวให้อยู่รอดในสังคม สำหรับวิถีคิดของชาวบ้านนั้น ได้วางความ หลากหลายจากที่มาของทรัพยากรเพื่อประกันความเสี่ยงไว้หลายด้าน เช่น ความเสี่ยงของความ ไม่แน่นอนทางธรรมชาติ ความจำเป็นที่ต้องพึ่งตนเองในทุกด้าน จะเห็นได้จากตัวอย่างจากการ จัดการเหมืองฝาย และการมีส่วนร่วมต่อกิจกรรมบวชต้นไม้ พิธีส่งช้างเผือก สืบชะตาแม่น้ำ โดยมี จุดมุ่งหมายเพื่อให้มีทรัพยากรธรรมชาติใช้อย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ สหัทธยา วิเศษ และคณะ (2544) พบว่า เนื้อหาองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเกี่ยวข้องกับ วัฒนธรรมของชุมชน ประกอบด้วย ความเชื่อดั้งเดิม ความเชื่อเรื่องผีและอำนาจเหนือธรรมชาติ จารีตประเพณีทางพุทธศาสนา รวมถึงการประยุกต์ประเพณีทางพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น มาแก้ไขปัญหาในชุมชน

ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาเพียงระดับประถมศึกษา มีรายได้น้อยทำให้ขาด โอกาสทางการศึกษา และการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารที่จะส่งเสริมให้มีความรู้เพิ่มขึ้น จึงเข้าไปได้ เพียงแค่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่จะเป็นประโยชน์ต่อตนเอง และกลุ่มของตนเท่านั้น

ชาวบ้านที่ได้ร่วมกันกำหนดระเบียบป่าชุมชน เพื่อให้การรักษาป่าของตำบลแม่ณาเรือ ให้คงอยู่ มีป่าต้นน้ำให้มีสภาพอุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีต และเพื่อรักษาทรัพยากรป่าไม้ที่เป็น ป่าต้นน้ำของชาวบ้านต่อไป

แนวคิดในการอนุรักษ์ป่าเนื่องจากการเปิดสัมปทานป่าไม้ ทำให้ป่าถูกทำลายลงอย่างรวดเร็วเกิดปัญหาฝนแล้งและไฟป่าของตนเอง ทำให้เกิดกิจกรรมด้านอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพป่าดังต่อไปนี้

- การสำรวจพื้นที่ป่าชุมชน ว่ามีการบุกรุกป่าเพื่อใช้ประโยชน์หรือไม่
- การตรวจป่า เพื่อตรวจว่าต้นไม้ในป่าถูกลักลอบตัดหรือไม่
- การควบคุมไฟป่าโดยจัดเวรยามในการดูแลควบคุมไม่ให้เกิดไฟไหม้ป่า เพราะไฟป่าในปัจจุบันไม่ได้ทำลายป่าและสัตว์ป่าเท่านั้น แต่ทำลายทุกอย่างหลังเกิดไฟป่ามีปัญหาความแห้งแล้งตามมา คนในชุมชนต้องออกไปหางานนอกชุมชน ปัญหาความแห้งแล้งส่วนหนึ่งจึงเกิดจากการสูญเสียป่าและจากไฟเผาป่า
- การกำหนดระเบียบว่าด้วยการรักษาป่า และมีการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนในพื้นที่และพื้นที่ใกล้เคียงถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด
- กิจกรรมที่ประยุกต์มาจากพิธีกรรมทางศาสนา คือ การบวชต้นไม้ เป้าหมายในการจัดการและใช้ประโยชน์จากป่าเป็นไปตามความต้องการของคนส่วนใหญ่ในชุมชนและสอดคล้องกับความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมในชุมชน
- การตั้งกองทุนฟื้นฟูป่า เพื่อนำไปซื้ออุปกรณ์ในการดำเนินการฟื้นฟูอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ และเป็นค่าตอบแทนในการตรวจป่า

ผลการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่า ทำให้ป่าฟื้นตัวมากขึ้นจากเดิม พบสัตว์ป่ามากขึ้น ระดับน้ำในลำห้วยมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น สิ่งสำคัญคือชาวบ้านเกิดความเข้าใจและตื่นตัวในการอนุรักษ์ป่าและเข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่าเพิ่มมากขึ้น

5.3 ข้อเสนอแนะจากการศึกษา

จากการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำอิง: กรณีศึกษาตำบลแม่เนาเรือ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา มีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ควรมีการจัดฝึกอบรมให้ความรู้แก่ชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้นำชุมชนและเยาวชนในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างจริงจังและต่อเนื่อง
2. ควรเปิดโอกาสให้ชาวบ้านกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คือ องค์การบริหารส่วนตำบลแม่เนาเรือ (อบต. แม่เนาเรือ) ได้ประสานงานและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยอาศัยภูมิปัญญาของชาวบ้านอย่างเป็นรูปธรรมชัดเจน
3. ควรกระจายอำนาจในการพิจารณาวางแผนและทำกิจกรรมต่างๆ แก่ชุมชน

4. ควรกำหนดนโยบายด้านการพัฒนาชุมชนที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่ มีการส่งเสริมองค์กรชุมชนให้เข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนให้มากขึ้น โดยให้ตัวแทนขององค์กรชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพิจารณาวางแผน การทำกิจกรรมและติดตามผลการปฏิบัติงานอย่างสม่ำเสมอ

5. ควรส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ภูมิปัญญา และความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

6. ควรมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้แก่คนในท้องถิ่น โดยเฉพาะเยาวชนและคนหนุ่มสาวที่จะมีบทบาทสำคัญในอนาคต โดยการเล่าหรือเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นหลังซึ่งเป็นเยาวชนได้เห็นคุณค่าความสำคัญ สามารถที่จะนำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของชุมชนในปัจจุบันและ มีส่วนร่วมในการรักษาป่าด้วย

7. สำรวจพื้นที่ทำกินของชาวบ้านที่อยู่ติดป่าและให้เอกสิทธิในที่ทำกินอย่างถาวร แก้ไขปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่า และส่งเสริมให้ชาวบ้านเหล่านั้นช่วยปกป้องรักษาป่า

8. ชุมชนแต่ละท้องถิ่นควรรวมกันเป็นเครือข่ายเพื่อสร้างพลังขององค์กรชุมชนสามารถต่อรองกับหน่วยงานภาครัฐ เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้องค์ความรู้ของชุมชนขยายไปสู่ระดับที่กว้างขึ้น

9. คณะกรรมการหน่วยงานปกครองท้องถิ่นควรส่งเสริมหรือสนับสนุนองค์กรชุมชนท้องถิ่นที่จัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสามารถจัดทำเป็นแผนด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

กล่าวได้ว่า คนในชนบทต้องการป่า ต้องการให้มีน้ำไหลจากป่าไว้หล่อเลี้ยงไร่นา ต้องการอาหารในป่าเมื่อการผลิตในไร่นาไม่พอเพียง หรือในฤดูกาลที่เก็บหาอาหารจากป่าได้อย่างมากมาย แต่ปัจจุบันความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าเปลี่ยนไปตามฤดูกาล การจัดการป่าต้องมีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสถานการณ์นั้น คนในชนบทหลายแห่งยังคงยากไร้ถึงแม้จะพูดว่าเราประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับรวมของชาติทรัพยากรป่าไม้ ก็คือสะพานอันหนึ่งที่เชื่อมโยงการอนุรักษ์ปากท้องของคนชนบท ซึ่งเราอยากเห็นป่าไม้เป็นที่อนุรักษ์สรรพสิ่งมีชีวิต และเราก็อยากเห็นป่าเป็นที่อนุรักษ์ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิต และภูมิปัญญาท้องถิ่นสืบต่อไป